

***Творчість Євгена Маланюка: етноментальний аспект
(Етноментальна характеристика українців у творчості Є. М.)***

Вивчення національної ментальності як однієї з характерних константних ознак етносу потребує залучення різноманітних підходів та поглядів. До створення цілісної картини характеру народу протягом тривалого часу долучалися не лише історики та етнологи. Тож не можна оминати пласту матеріалу, напрацьованого представниками суміжних наук, — всебічному осмисленню цієї проблеми можуть прислужитися погляди “під іншим кутом зору” – погляди тих видатних діячів історії, культури, які долучилися до дослідження ментальності в інших площинах сфери духовної діяльності. Факти, висновки, інтерпретації цих особистостей можуть зробити картину більш детальною, яскравою, привнести в неї тонкі нюанси.

Саме таким є погляд Євгена Маланюка – поета, публіциста, культуролога й історіософа. “Мабуть, немає іншого українського поета, хто так відчайдушно картав не кого ж, як таки свою батьківщину за її інертну вдачу, що оберталась і спокійною толеранцією до її наїзників, і байдужістю до своїх діячів. Його страшило видиво жіночої субстанції бездержавної України”, - писав у передмові до “Книги спостережень” Сергій Білокінь. Поетичне слово Маланюка пристрасно бунтувало проти цього. Проте, поезія, іноді аж засліплена болючою, пристрасною, гнівною любов’ю, була радше можливістю звільнитися нарешті від негативних емоцій. Але ситуація вимагала глибинного аналізу, і то не опоетизованого, а ретельного і всебічного. Тому Україна і стала для Маланюка не тільки найдзвінкішою струною його серця, а й об’єктом культурологічних досліджень. Як зазначає відомий літературознавець Леонід Куценко, “У майже півстолітньому діалозі митця з Батьківщиною – і осмислення історії, і роздуми над причинами втрати державності, й дослідження комплексу малоросійства, і болючий пошук шляхів відродження України”.

Євген Маланюк усе життя був войовничо налаштований проти фальшивого декоративно-етнографічного, шароварно-гопкового вияву українськості, вважаючи його “отрутою хохляччини”. Водночас він зазначав, що “саме родина, рамки національного /не етнографічного!/ стилю, магія національного обряду, атмосфера національної етики і національної естетики” є одним із найважливіших чинників плекання національного інстинкту.

За влучним спостереженням Оксани Прохоренко “У творенні образу України Маланюк виходить із конкретних історичних і географічних реалій, тому таким суперечливим вибудовується в його творчості образ рідної землі”. Заглибившись в історію, Маланюк створив образ України, який ніколи не

перестане вражати українське серце. Він поставив Україну в центрі Європи, на шляху “Із варягів у греки”. Такою Україну не бачили ні українські митці, ні українські політики впродовж тривалого часу.

Історіософічна концепція Євгена Маланюка дає нам відчуття нашої загубленої передісторії. З паралелі Україна-Еллада він виводить систему подібностей, що пов’язують ментальність нашого народу з давньогрецьким розумінням життя, краси, добра, справедливості, глибоким почуттям моралі. Маланюк - історіософ пояснює це приналежністю (від 7 ст. до народження Христа) земель теперішньої України до середземноморського культурного ареалу античної Еллади. Ця “гелленська культура”, переконаний Маланюк, залишила помітні сліди у психіці українського народу, що мали як позитивний, так і негативний вплив. Позитивний виявився у перерахованих вище якостях, а негативний у тому, що “той характерний пантеїзм і панестетизм, та людська індивідуальність в осередку світогляду... лагідна душевна мирність і мудра примиреність психіки, що майже виключала момент боротьби і мілітарної бойовості... в таких геополітичних умовах /як українські/ не лише не озброював в неунікальній боротьбі за існування, але, може, навіть обеззброював”.

Роль

державотворчого елементу, на думку Маланюка, міг би відіграти Рим з його культурою, в центрі якої був “войовник і правник, а ніколи філософ чи мистець”. Роль Риму, вважає Маланюк, у нашій історії відіграли інші чинники, а саме – нормани, які були “епілогом нашої протоісторії”, і візантійці, які християнізували нашу країну. У листі до Ю. Пеленського Маланюк писав: “Проблема Риму на Україні – це є моя стрижнева проблема, бо варяги були спробою Рима”. Це питання є ключем до розуміння цілої діяльності Маланюка як публіциста, історіософа і культуролога. Власне, ці три іпостасі органічно синтезувалися в дуже своєрідну жанрову форму, бо ж до своєї творчості Маланюк ставився з пієтетом, називаючи свої невіршовані твори “прозою”, хоч ніколи не писав ні романів, ні повістей. Проте прозу почав писати рано – і продовжував писати все життя паралельно з віршами. Його літературознавча, культурологічна діяльність, так само, як і його поезія, привернула до нього увагу ще тоді – не тільки на еміграції, адже “історіософія його... загострено-контрастна, бо в конфліктну реакцію вступають протилежні полюси... це своєрідна психологема подвійної семантики – фізичного знищення й духовного спустошення нації. Емоційне споглядання коливається між захопленням славою і трагедією. Від такої “вібрації” виникає своєрідна маланюківська пасіонарність, в основі котрої феноменологічний волюнтаризм Донцова. У Маланюка пасіонарність спрямована на відповідний об’єкт. Це і створює “історіософію мети”, – слушно зауважує А. Астаф’єв.

Навряд чи варто говорити про Маланюка лише як про літературознавця. Має рацію Леонід Череватенко, який констатує: “літературознавство ми пов’язуємо переважно з холодним аналізом, супокійним розмислом, однозначними чіткими оцінками, що їх зустрічаємо у шкільних підручниках. Методологія Маланюка з цим науковим

літературознавством має дуже мало спільного. Занадто він палкий, щоб захищати звичайні докторські дисертації”. Прозу Євгена Маланюка писано впевненим пером віршника: вона гостра, афористична, колоритна. У своїх есеях і рецензіях, так само, як і в поезіях, Маланюк не зраджував високого покликання літератора, не легковажив словом, старанно опрацьовував деталі. Тож особливості його критичної манери не відштовхують, а приваблюють.

Найповніше доробок Маланюка представлений у “Книзі спостережень”. Це плід його потужної ерудиції на небезпечному шляху глибокого концептуального мислення й мистецьких озорінь, шляху, яким не варто пускатися смертному. Щодо Маланюкової культурологічної праці Наталя Лисенко зауважує: “доречно згадати й Гесіодові “Труди і дні”, що містить в собі розповідь про “золотий вік” – минуле свого народу, коли “люди жили як боги”. Звісно, Маланюк вирішив подивитися на історію рідної землі, керуючись цією типологією... У цій праці /”Нариси з історії нашої культури”/ письменник розкриває свою думку про “середньоморський культурний круг античної Еллади” та його роль для української нації”. Що ж до найхарактерніших рис прози Маланюка, то до “Книги спостережень” можна, на думку Сергія Білоконя, адресувати те, що було написано Маланюком про “Життя Тараса Шевченка” Павла Зайцева. Вона “бувши природою своєю твором чисто літературним, найважливішими точками своїми лежить на стисло наукових координатах. Або (як сам митець говорив про “Бісів” Достоєвського): “такого роду романи важать для освітлення проблеми багато більше за найавтентичніші історичні документи чи наукові трактати”. У своїй невіршованій творчості, як і в поезії, Маланюк займає надзвичайно активну позицію, позицію сили, без якої держава, на його думку, приречена на загибель. Потужним струменем пронизує творчість Маланюка філософія волюнтаризму. Вдивляючись у минуле й сучасне, поет возвеличує людину-воїна, борця. Гортаючи сторінки історії, він послідовно утверджує державницьку ідею, даючи водночас точну характеристику української ментальності, роздумуючи над роллю особистості і простежуючи динамічний розвиток української культури через дослідження окремих культурних явищ.

На думку багатьох науковців, в Україні історично склалися два основні типи ментальності – козацький (вольовий, дійовий, активний) та селянський (пасивний). Відповідно до такого поділу з першим типом історично пов’язане налаштування на позитивні зміни, державотворення, з другим – певна пасивність життєвої та суспільної позиції.

Саме до другого типу можна задресувати спостереження щодо української ментальності, яка у трактуванні Маланюка є однією з ключових характеристик. Недаремно “Книгу спостережень” він починає саме з роздумів про українську психіку, яку він позначає як “елліністичну”, пояснюючи цю назву і відповідні світоглядні уявлення геополітичним положенням (недаремно Маланюк вводить термін “геокультура”). Як зауважує Мікулош Неврлий, “У концепції Маланюка... лагідну й поетичну душу українця формували не тільки дари багатой української природи, в які

включаємо родючий чорнозем, красу степу й гір Карпатських тощо, а й пишне мистецтво Геллади, всієї антики, яка різними шляхами проникала в Україну. От саме це значною мірою виховало мистецьку, типово слов'янську душу українця, який відзначався саме своїм добрим серцем, емоційністю, надзвичайною ширістю й гостинністю. Це виразно мистецька вдача українця є для нього великим добром, але й нещастям, бо ж ослаблює його енергію, часто робить з нього раба, смерда". Як приклад, можна навести такий роздум із "Книги спостережень": "варязькі явища ще яскравіше підтверджують на тлі хуторянсько-еллінського пейзажу України її елліністичну (пасивну, жіночу, замріяну) суть і брак мужеських, державо-творчих, римських первнів в її психіці. Звідси ж чисто евклідівський "матеріалізм" української душі, чисто евклідівська супокійність замкнутого кола і жах простору, експансії, готики, всього того, що характеризує колись римську, пізніш європейську душу... людини. Українській душі бракує почуття трагічного, не вважаючи на всю об'єктивну трагічність української історії. Найбільшу трагедію українець спростить, сплющить і зведе її до ступеня "кумедії". Вся сутність Маланюка поставала саме проти цього розважливого душевного спокою. Його душа воїна прагла рішучих дій, боротьби. Недаремно, перш ніж взяти до рук стилос, він так довго не випускав з них стилета. Найбільше драгувала Маланюка "героїка мимоволі", коли без цього вже не обійтися, і державність, для здобуття якої застосовувалися всі засоби, що тільки спадали на думку, а справжня боротьба мала місце лише тоді, коли не могла не бути очевидною її об'єктивна необхідність. Та ж недбала супокійність була притаманна й культурному процесу. "Так звільгаризувати Шевченка, як це пощастило зробити українській інтелігенції – не міг ба ніякий національний ворог", - писав дослідник. Можливо, зауважує Маланюк, витoki подібної блаженної миролюбності криються в тому, що "в області релігії українській душі властивий майже еллінський антропоморфізм. У нас фактично нема "візантійського Саваофа... ані, тим більш, жидівського Єгови чи московського "Царя Небеснаво", гнівного й караючого Бога", перед яким немає й не може бути "активізуючого жаху".

У Маланюка, втім, немає пасивно-приреченого сприйняття об'єктивної реальності як незмінної незаперечної даності. Навпаки, його найбільше гнітить те, що, на його думку, потенціал українства великий, і вся його біда – у надмірному спокої й розважливості. Маланюк, зауважує Г. Сивокінь, "віддавав належне й тому українському, що з примітивізмом та спрощеністю не мало нічого спільного. "можна радше говорити, - пише він у статті "В Кулішеву річницю", - про нашу ускладненість, "бароковість", навіть певну рафінованість ("Хітрий хахол" – формула, що в ній криється дуже складний і зовсім не примітивний зміст!) не лише нашої культурної (переважно мистецької) творчості, а й нашої психіки". Євгенові

Маланюку належить думка, яка має стати керівництвом до дії сучасного українця у сфері самопізнання, усвідомлення своєї особовості: "Може, найважливішим з наших завдань, як національної спільноти, було, є і буде: пізнати себе". Справедливі його зауваження щодо страшної хвороби нашого

народу, і, що найстрашніше, хвороби інтелігенції, бо ж саме вона “мала виконувати роллю мозкового центру нації, - малоросійства. Маланюк називає його “національним гермафродитизмом”, тобто національною неповноцінністю, зламанистю, скаліченістю. Ця моральна й ідейна деградація національної особистості, породжена механічною сумішшю народів і культур, затиснених у рамки російської імперії, яка не визнавала жодної особистості: ні особистої, ні суспільної, ні національної чи територіальної.

“Анатомуючи ментальні вади земляків, Маланюк писав: “ Саме усвідомлення комплексу малоросійства – було б уже значним кроком вперед, так само, як поставлення діагнозу є початком лікування”. Це намагання будь що поставити діагноз, вскрити рану, порушити сонний спокій українців деякі дослідники виводять з феномену національної самокритики, яка “для Маланюка – засіб очищення як від українофільських, так і москвофільських міфів, рішучого заперечення хуторянства й утвердження ідеї державної, правної, духовної суверенності України”, - констатує Юрій Барабаш.

Щоб яскравіше окреслити малоросійський комплекс, Маланюк, як зазначає Оксана Прохоренко, “називає ще одну умову, що коріниться в нас самих і сприяє появі та вільному розростанню так званого “простацтва”, яке плекає і доповнює малоросійство, в чому, власне, і полягає трагедія українського культурного процесу. Малорос як людина спустошеної душі, з паралізованим творчим інстинктом у мистецтві прямує до декораційності, до пустого шукання форми, відділеної від змісту, до теоретизування, від якого далеко до справжніх творів мистецтва, глибше і глибше спускаючись у сферу механізованої творчості, де на перший план виступає осамітнений інтелект”.

Маланюк з болем констатував: “Малоросійство – наша історична хвороба, багатовікова, отже, хронічна. Ні часові застрики, ні навіть хірургія – тут не допоможуть. Її треба буде довгі-довгі десятиліття ізживати”. Недаремно дослідник вважав, що одним із найбільш яскравих прикладів вияву цієї хвороби є сучасна йому радянська історіографія, яку він називав “лабораторією малоросіяництва”: “Малоросійство... одночасно плекається також систематичним впорскуванням комплексу меншовартості... насмішкуватого відношення до національних вартостей і святощів”. Як наслідок, “єдиним радикальним ліком на хворобу малоросійства є Державність”.

Однак Маланюк віддав належне тому українському, що зі спрощеністю і простацтвом не мало нічого спільного – і у психіці також. Іноді те вартісне, що є в характері українства, він показував через характеристику конкретної особи. Як приклад, можна навести змальований ним портрет полковника армії УНР, начальника штаба дивізіона Мешковського: “І отут-то я й зрозумів, що таке органічний, з крові й виховання українець, хай “несвідомий” політично, та проте свідомий органічно, свідомий своїм національно-дідичним інстинктом, одержаним в спадщину від дідів і прадідів. Його світлий розум, його бадьорий оптимізм і віра, його чисто українська впертість в осягненні тої чи іншої мети і чисто українська сила характеру, становчість і спокій в найтяжчих, іноді безнадійних обставинах,

його уміння дисциплінуючо впливати на загаль, вносити з собою ясність, систему і силу волі – спасли нас і наше життя і довели нас до “землі обітованої” – до Києва”. Ось він – ідеальний тип українця-воїна, не народжений уявою, а реальний у своїй плоті і крові, уособлення козацького, вольового типу ментальності. Саме це й давало Маланюкові снагу і підстави говорити про можливість Державності, прояв того римського первня, який митець намагався відродити в українській культурі, вияв тієї сили, яку треба збудити, затавруючи негативні українські риси і всебічно аналізуючи і викриваючи “хворобу малоросійства”.

Одна з найцінніших якостей культурологічної та історіософської спадщини Маланюка полягає в тому, що його дослідження здійснено в руслі нового для літературознавства й культурології погляду. Він звертає увагу на те, що масштабність історичного зламу наклала відбиток на духовний світ українства. У Маланюка знаходимо таку заувагу: “Трагедія українського культурного процесу (як, певно, й історичного) полягає на браку внутрішньої суцільно-структуральної цупкості, що мала б сцілкувати, сцілити покалічений і пошматований організм культури, історії, нації. Тому-то органічне життя протікає в нім епізодично й фрагментарно, так би мовити, поміж ковадлом просвітянщини і молотом... малоросійства”.

На думку дослідника, цей процес поділяється на два шари: “верхній, малоросійський, що... втягується чужою державністю... і нижній – суто-етнічний, що нерухоміє потенціальним багатством в найбільш непорушних і найменш просвітлених глибинах національного організму... малоросійська рослина національної культури виганяється “в стовбур”... залишається на це лікування менш ефективно і більш складне, хоч і солідніше: переборювання “просвітянщини” внутрішнім культурно-творчим національним напруженням. Це значить, перш за все, зв’язатись якнайцупкіше з етнічним шаром так, щоб перетяти шляхи, по яких малоросійство висисає для себе соки”.

Саме з огляду на необхідність продуктивного використання етнічного шару, відстоюючи роль первнів, Маланюк не міг не торкнутися фольклору як невичерпного джерела нашої культури. Тому в його дослідженнях присутні спостереження щодо народної пісні, легенди, символіки, глибокої духовності нашого народу. Як про особливу рису говорить він про відчуття краси: “Що ж говорити про місце краси в нашій духовності, в нашій творчості, в нашій побуті? Це річ настільки очевидна, що не вимагає обговорення... Все... просякнене панестетизмом”.

Взагалі Євгена Маланюка можна вважати інтерпретатором світової культури, спроектованої на український ґрунт у формі естетичних аналогій і паралелей. Метод екстраполяції, творення моделей і накладання їх від давнини аж на сучасний день – провідні в його науковій історіософській логіці та аргументаціях. Віднаходження генези української культури, її первнів, її ментальних першооснов трансформується паралельно з іншими культурологічними проблемами з тим, щоб у цілості збагнути, які саме

фактори і як впливали на українську ментальність та як діяв інстинкт самозбереження в багатьох трагічних обставинах нашої історії.

Література

1. Астаф'єв А. Художня історіософія: від М. Костомарова до Є. Маланюка // СіЧ. – 1997. – №2. – С. 6-10
2. Барабаш Ю. Український Єремія. Євген Маланюк: парадигма антималоросійства // СіЧ. – 1997. – №1. – С. 15-2
3. Білокінь С. Вояк української культури / Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – 235 с. – С. 6-12
4. Куценко Л. “Ні, вже ніколи не покаюся...” (Євген Маланюк: історія ісходу). – Кіровоград, 1997. – 111 с.
5. Куценко Л. Співець степової Еллади // Дзвін. – 1991. - №7. – С. 138-141
6. Лисенко Н. “Світла й не “юнацька книга моя” // СіЧ. – 1997. – №2. – С. 10-13
7. Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – 235 с.
8. Неврлий М. “як обернуть рабів в буйтури?”. Протиборство Візантії й Риму в поезії Є. Маланюка // СіЧ. – 1997. – №1. – С. 25-31
9. Прохоренко О. Не просто поет, а духовний месія // Самостійна Україна. – 1997. – ч. 2/464. – С. 8-17
10. Прохоренко О. Є. Маланюк: до проблеми малоросійства в мистецтві / Є. Маланюк: література, історіософія, культурологія. – Кіровоград, 1997. – ч. 2. – С. 6-9
11. Сивокінь Г. Авторська ментальність і біографія у творчості Євгена Маланюка // Дивослово. – 1994. – №8. – С. 25-30
12. Чижевський Д. Український народний характер і світгляд / Українознавство. – К.: Зодіак-Еко, 1994. – 1994. – 399 с.
13. Череватенко Л. “Загостреним, болючим слухом...” // Дніпро. – 1991. – №1. – С. 146-147